

# Kurz práce s informacemi

## Dějinný vývoj kritického myšlení jako projevu skepse ve filosofii

Rozšiřující studijní materiál modulu č. 7



INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Zajímá vás hodnocení informací z dějinného filozofického pohledu? Pak si určitě rádi přečtete zajímavý článek Michala Černého.

# Dějinný vývoj kritického myšlení jako projevu skepse ve filosofii

MICHAL ČERNÝ

Skepse ke světu, který nás obklopuje je vlastní celému lidskému pohybu na zemi. Zatímco primitivní národy vychází především ze spojení mýtů a běžného smyslového poznání, antická tradice je v zásadě první, která si začala systematicky klást otázku po pravdivosti a možnosti poznatelnosti věcí, které jsou kolem nás.

**Zénón z Kitia** je dost možná první, kdo se staví skepticky k osudu, který byl vnímán jako cosi, jasně daného, o čem není třeba nějakým významným způsobem pochybovat. Je zakladatelem stoicismu, který zdůrazňuje svobodu člověka a jeho povinnost jednat vždy správně. Člověk je tím, kdo stojí proti osudu, musí jej svým rozumem reflektovat. Význam stoicismu je v tom, že jako první pochybuje o tom, zda jsou věci kolem nás skutečně tak nutné, jak by se mohlo zdát.

Existence svobodné vůle je totiž prvním krokem, který umožňuje kritické myšlení o světě kolem nás. Antika potom nabízí celou řadu dalších osobností, které koncept sekce rozvíjí. Pyrrhón z Élidy přichází s myšlenkou, že žádné poznání není jisté – rozum i smyly mohou klamat. Člověk k tomu má celou řadu důkazů a zkušeností. Žádný soud tak nemůže být jistý a můžeme jej zpochybnit. Navíc vše kolem nás i my samotní se mění, což snižuje hodnotu jakýkoli soudů.

Na tuto problematiku pak samozřejmě navazuje otázka studia změny – ať již jde o pozice Herakleita, Parmenida či konečné řešení hylémorfismu Aristotela.

## Skepse u Pascala, Descarta, Huma

Problematika skepse k poznání věcí získala na zajímavosti s rozvojem novověku. Ve středověku a zvláště ve scholastice se totiž diskuse ohledně poznání točila kolem vztahu přirozeného a Bohem osvíceného rozumu. V diskusi teologie nebyl pro skepsi příliš velký prostor – základním garantem poznání je Bůh a hledáme cesty a nástroje k tomu, jak co možná nejlépe popsat jím stvořený svět a jej.

Problém se tak znovu otevírá až ve chvíli, kdy se filosofie opět odděluje od teologie a začíná si klást zcela autonomní otázky. Především pak, co je zdrojem bezpečného poznání a jak je možné se k němu dostat. Zda je to rozum, který zkoumá apriorní poznatky, nebo naopak smyly, které nám mohou posloužit jako jediný zdroj informací okolní světa.

**René Descartes** (31. března 1596 La Haye - 11. února 1650, Stockholm) staví do středu pravdivého poznání rozum. Na nic jiného, než na jeho moc a možnosti dedukcí se nelze spolehnout. Již od antiky víme, že „hůl do vody ponořená, zdá se býti nalomená.“ Smyslové poznání je nestálé, pomíjivé a není žádný důvod, proč se na něj spoléhat. Oproti tomu Eukleidovy matematické věty jsou pravdivé dnes, stejně jako byl před stovkami let a až do skonání vesmíru platit budou.

Descartes, je jako racionalista, zastávající radikální skepse. Jeho myslím tedy jsem, je výrazem tohoto pochybování. Vědomí vlastního myšlení a pochybování je základním poznatkem, tím

jediným, co je skutečně jistým. Od tohoto vědomí je možné racionálně dále postupovat v budování poznatků, ovšem čistě cestou rozumu.

**Blaise Pascal** (19. června 1623 Clermont – 19. srpna 1662 Paříž) byl také filosofem hluboké skepse, i když poněkud jinak než Descartes, proti kterému se vymezoval. „Nemohu odpustit Descartovi. V celé své filosofii se snažil obejít bez Boha, ale přece jen potřeboval, aby Bůh svět na začátku postrčil a dal do pohybu; potom mu už ovšem není k ničemu.“<sup>1</sup> Pascal na tento problém nabízí svůj slavný argument sázky. Z hlediska možností poznání světa je to Bůh, který představuje onen opěrný bod, o který je možné se opřít.

**David Hume** (26. dubna 1711, Edinburgh – 25. srpna 1776, Edinburgh) vystupuje se základní skepsí proti rozumu a jako primární zdroj poznání vidí smysly. Klasické filosofické pojmy, jako je kauzalita či substance jsou jen dílem rozumu a nemají žádné opodstatnění na úrovni přírody. Jsou to právě jen smysly, na které se můžeme spolehnout, o něž se můžeme opřít při poznávání světa.

Rozum má pro Huma význam především jako jakási databáze a zdroj třízení počitků, ale není schopný tvořit nové poznatky, které by byly bezpečně platné. Tento postoj lze chápat jako základní program empiriků, kteří právě na jeho tezí stavějí.

## Kant, Hegel a Nietzsche

Zajímavé názory, které bychom mohli považovat za předchůdce kritického myšlení, se rodili relativně pomalu a pozvolna. Zásadní krok bylo Kantovo ukončení sporu ohledně racionalismu a empirismu, zavedením dvou druhů poznání a dvou druhů soudů.

**Immanuel Kant** (22. dubna 1724 Královec – 12. února 1804 Královec) vstoupil do nekončících sporů zásadní myšlenkou. Předně zavádí dva zdroje poznání – apriorní a aposteriorní. Apriorní jsou člověku dány, řekněme již tím, že je člověkem. Do této kategorie řadí Kant především čas a prostor, respektive představy o nich. Je to jakási nutná podmínka proto, abychom mohli poznávat další jsoucna, která v čase a prostoru nutně existují. Aposteriorní soudy (jak již název napovídá) se týkají výroků o věcech, které jsou poznány zkušeností.

Mimo to disponuje člověk ještě dvěma koncepty uvažování o poznáných věcech. Jde o soudy analytické a syntetické. Analytický soud je takový výrok (či věta), jehož pravdivost či nepravdivost plyne přímo z analýzy použitých pojmů bez jakéhokoli empirického zkoumání. Příkladem může být věta, že koule je kulatá, tělesa jsou rozprostřená atp. Oproti tomu syntetický soud obsahuje výrok, který není v samotném pojmu obsažen – člověk je smrtelný, ryba má žábra atp.

Díky tomuto rozdělení končí dlouhé diskuse o tom, které poznání je jisté a o co se má vlastně člověk opřít. Katův koperníkovský obrat, který směřuje od obecné teorie poznání k principiální otázce, jak je to s možnostmi poznání a myšlení člověka tak představuje zásadní okamžik v dějinách filosofie a lidského myšlení vůbec.

**Georg Wilhelm Friedrich Hegel** (27. srpna 1770 Stuttgart – 14. listopadu 1831 Berlín) si stejně jako Kant uvědomoval, že pravá filosofie by nemá být jen vědou, ale především něčím, co bude člověku a jeho životu k užitku. Mimořádně velký důraz kladl na to, že každý člověk je synem své doby, přemýšlí, žije a jedná v určitém kulturním a dějinném kontextu a podle toho musí být posuzován. Chceme-li pochopit člověka, musíme chápat jeho kulturu. Důraz také klade na

---

<sup>1</sup> B. Pascal: *Myšlenky*. Přel. A. Uhlíř. Vydavatel Jan Laichter. Praha 1909.

evoluci a vývoj. „*Celek se dovršuje jen ve vývoji. O absolutnu je třeba říci, že je bytostně výsledkem, že je teprve na konci tím, čím ve skutečnosti jest.*“ Pokud tedy interpretujeme nějaké dílo, je třeba na jedné straně chápat kontext a dobu, ale současně se na ně musíme dívat v pohledu celkové perspektivy dějinného vývoje.

**Friedrich Wilhelm Nietzsche** (15. října 1844, Röcken u Lützenu– 25. srpna 1900, Výmar) přichází s relativismem – neexistují posmrtné hodnoty, lidský život musí být prožíván navzdory autoritám v tomto okamžiku. Každá filosofie, která je transcendentální člověka z něj činí otroka. Nietzscheho vyprázdnění tradice mělo a má velký vliv na současnou kulturu a myšlení. Opustili jsme koncepcce a tradiční školy, obrazy ani básně nevznikají podle jasně daných pravidel.

To vše jde až tak daleko, že řada lidí požaduje, aby součástí výtvarných děl byla také jejich interpretace, jako nedílná součást uměleckého sdělení, protože člověk není schopen obsah takto fragmentárně vznikajících děl rozluštit. Nietzsche tak vlastně staví poslední skeptický krok – není možné se spolehnout na tradici, kontext, který tak vyzdvihuje Hegel.

## Závěr

Na tomto místě stručný pohled do filosofie skepse a kritického myšlení ukončíme, i když bychom jistě mohli postupovat dále. Ať již jde o etiku, kde se s nástupem analytické etiky začíná řešit otázku co to vlastně je dobro, jaký je význam tohoto pojmu a zda jde o univerzální hodnotu. Další zajímavou oblastí skepse je rozvoj studia jazyka a diskuse o významu pojmů. Svůj přínos by jistě měli také Mach, Gödel a řada dalších i v teorii poznání.

Přesto věříme, že se nám podařilo naznačit alespoň základní linii dějinných úvah skepse, jako základní pohnutky k lidskému kritickému a svobodnému myšlení, které je schopné proniknout k fenoménům, pochopit vztahy mezi nimi a interpretovat je do té míry, v jaké jen je to možné.

### Literatura

ANZENBACHER, Arno. Úvod do filosofie. Vyd. 2., přeprac., v Portále 1. Praha: Portál, 2004, 377 s. ISBN 807178804x.

ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Vyd. v tomto překladu 2., V nakl. Academia 1. Praha: Academia, 2001, 292 s. ISBN 80-200-0917-5.

BLECHA, Ivan. Filosofická čítanka. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, 551 s. ISBN 8071821128.

CEJPEK, Jiří. *Informace, komunikace a myšlení: úvod do informační vědy*. 2. přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2005, 233 s. ISBN 80-246-1037-X.

KANT, Immanuel a James W ELLINGTON. Prolegomena to any future metaphysics that will be able to come forward as science, with Kant's letter to Marcus Herz, February 27, 1772. 2nd ed. Indianapolis: Hackett Publishing Company, c2001, xvii, 140 p. ISBN 0872205940.

KARÁSEK, Jindřich. *Hegelova dialektika*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2007, 125 s. ISBN 9788072982646.

PASCAL, Blaise. Myšlenky: výbor. Vyd. 2., v Mladé frontě 1. Překlad Miloslav Žilina. Praha: Mladá fronta, 2000, 185 s. Klasická knihovna (Mladá fronta), sv. 13. ISBN 80-204-0850-9.